

KÖLCSEY FERENC VILÁGNÉZETE.

— Első közlemény. —

Kölcsey 1826. augusztus 29-én a mohácsi vészről s a nemzetet mint magyart fenntartó történeti tudatról elmélkedve, java férfikorában ezzel a sóhajjal fejezi be történetfilozófiai gondolatsorát : «Én úgyis nemsokára az én halottaimhoz kötözöm ; előre tudván sorsomat, hogy el leszek feledve, mint ők.» (Minden Munkái. 3., II., 155.). Elmúlása előtt egy esztendővel, amikor a Parainesist írja, az utókor hálájára nem számít : «Nemsokára e nép emberei közül senki nem lesz, ki rólam emlékezzék.» A nemzet azonban mindmáig tudja és mélyen érzi a nagy férfiú történeti jelentőségét. Már pár héttel elhunytja után Szatmár megye közgyűlése elhatározza Kölcsey arcképének a megyeháza tanácskozóterme számára való megfestetését. «Tudjuk, — mondja a határozat — hogy Kölcsey Ferenc neve késő századok után is ragyogni fog s emlékezetét maga az örökké valóság mindenkoron őrzi.» Az országgyűlés is, Kölcsey izzó nemzeti érzésének és mély politikai bölcsességének leghitelesebb tanúja, közadakozásból siet a nagy szónok emlékét Ferenczy vésőjével a Nemzeti Múzeumban megörökíteni : a szobrász a neoklasszicizmus szellemében római tógában ábrázolja. Szobra Szatmár és Nagykaroly főterén az önzetlen és cselekvő magyar hazafiság jelképe volt, míg az idegen uralom le nem döntötte. Csekei síremléke, a tört oszlop is ledőlt, de a nemzet hálás kegyelete most állít helyébe díszesebbet halála (1838. aug. 24.) százéves fordulóján.

Kölcsey, a szomorú elmúlásnak, a feledés homokjának költője, akinek szemében

A történet röpülése
 Csak egy sóhajtás lengése ;
 Pára minden pompa s ék :
 Egy ezred egy buborék.

fölényesen diadalmaskodott a mindent letipró idő tovarohanó árján. Mi kölcsönzi szellemének ezt a múltó lét fölötti, valóban supraexisztenciális jellegét, a nemzet lelkében való szilárd megmaradását, egyben történeti vonzerejét? Az, hogy az elvek embere volt, biztosan kiépített világfelfogással, amelynek értékrendszerét tehetsége és jelleme önzetlenül és állhatatosan a nemzet közjávára törekedett megvalósítani, küzdött a nemzeti nyelv diadaláért, mert történeti elve volt, hogy nyelvében él a nemzet; harcolt mint műkritikus a magyar irodalomnak magasabb színvonalra emeléseért, mert tudta, hogy a nemzeti irodalom a nemzeti-történeti összetartozóság tudatának s így a magyarság fennmaradásának egyik legfőbb tényezője; sikraszállt az alkotmányért, mert ebben a magyar szabadság és haladás, az emberhez méltó társadalmi élet szilárd biztosítékát látta; tántoríthatatlanul csatázott a népjogokért, a jobbágyság, a paraszti osztály magasabb életszínvonaláért, nemcsak azért, mert ettől az egész nemzet erőgyarapodását várta, hanem elvi alapon is: az egyetemes humanitás gondolatából. Az irodalmi-esztétikai, társadalmi és politikai élet konkrét jelenségeit mindig egyetemes kategóriák szögéből pillantotta meg, elvi magaslatra emelte: az egész szempontjából, mély, szerves összefüggésben látta. Sokoldalú írói és közéleti tevékenysége mögül elvszerű háttér, tudatosan kidolgozott világnézet körvonalai bontakoznak elénk.

Kölcsey veleszületett lelki alkatánál fogva filozófus természet: már fiatal korában tudatosan szembeszegezi énjével a világot s a kettőt egymásra vonatkoztatja: miért van ez a világ s miért van ő ezen a világon? mi a világ s rajta az emberiség rendeltetése? miért nyüzsögnek-mozognak az emberek a földgolyóbison, miért születnek, dolgoznak, szenvednek s pusztulnak?

Azt a szellemi struktúrát akarom szemügyre venni, amely Kölcseyt erre a filozofáló magatartásra, a műveiben

megnyilvánuló elvi látásra képesítette. Hogyan hatolnak át egyéniségének közegén keresztül a világ benyomásai? Milyenfajta tükör az ő szubjektív mivolta, mely már eleve saajátszerű benső alkata szerint fogja fel a világ s az emberi élet sugarait? Ennek az egyéni tükörnek milyen fokú a görbülete, amelynek szögéből ad értelmet, jelentést a rázúduló jelenségeknek? Más szóval: milyen Kölcsey világnézete? Hogyan vetíti rá a költő-filozófus és politikus a maga egyéniségét a világra, milyen az elvi stílusa világképének kiformálásában? miképpen fogja fel, éli meg, dolgozza át és értékeli az őt körülrajzó életet s miképpen iparkodik ezt a maga érték-kategóriái szerint átalakítani: szebbé, jobbbá és igazságosabbá formálni?

I.

Kölcsey, a filozófus.

1. Kölcsey világnézetének fejlődése. — 2. Világnézetének érzelgőssége és pesszimizmusa. — 3. Kölcsey és a neohumanizmus: világnézetének esztétikai jellege. — 4. Világnézete és a nemzeti hagyomány. — 5. Világnézete és a romantika történeti iránya: nacionalizmus és hisztorizmus. — 6. A történet filozófiája: a történettudomány ismeretelmélete. — 7. A történet metafizikája: a vallás a történetben. — 8. A filozófia története. — 9. Életbölcssége.

1.

Az egyéniségnek és ezen keresztül a világképnek fejlődése két tényező összeműködésének eredménye: az egyik a veleszületett *belső* hajlamoknak, a másik a *külső* feltételeknek összessége, amelyet milieunek hívunk. A tucatemberek lelki kialakulását túlnyomóan az utóbbi határozza meg: a környezet állandó benyomása, amelyet jórészt passzív módon fogadnak be, átlag egyformává esztergályozza őket. A kiváló egyéniség egyik jegye, hogy a benne szunnyadó *belső* erőket sokszor a környezet ellenére is autonóm módon bontakoztatja ki. Fejlődése menetében a primátus nem a *külső* feltételeké, hanem a veleszületett *belső* lelki alkaté.

Kölcsey szellemi fejlődésében az utóbbin volt a hangsúly. A *külső* befolyások előmozdító, gátló, szétkülönítő, de

nem igazán döntő hatással voltak rá. Nem a környezet formálta, hanem maga formálta önmagát a környezet ellenére. tette elevenné és cselekvővé finom struktúrájú lelki szervezetének bennrejlő erőit. Az *e-ducatio*, amely eredetileg a veleszületett hajlamok *kihúzását*, kifejlesztését jelenti, nála elsősorban önnevelés, önfejlesztés volt, én-jének a maga módján a környezettel szemben való cselekvő magatartása. Így építette fel a *maga* világát. Ezren és ezren nőttek fel ugyanabban a primitív környezetben kortársai közül, de egyik sem emelkedett Kőlcseyvé. Mert Kőlcsey sajátyszerű lelke kellett ahhoz, hogy bizonyos, mindenkinek hozzáférhető benyomásokat a maga számára benső élményekké, szellemi fejlődésének mozgató indítékaivá avasson. Az objektív világ azonos volt, de szubjektív világát Kőlcsey a maga módján és erején építette fel. Szellemi fejlődése egyik legszebb cáfolata az egyoldalú milieu-elméletnek, amely nem egyéb, mint az antik szenzualisztikus és a modern mechanisztikus felfogás újra átdogozott kiadása.

Faluhelyen és a debreceni kollégium légkörében nevelkedett fel, amelynek szelleméről igen lesújtó a véleménye. «Hogy ha ismét collegista nem vagyok, — írja 1812-ben Kazinczynak — arról jót áll azon mély unalom, melyet az iskolai hosszú élet belém plántált. Boldog, ha 19-ik évemben levethetem, nem vészem, vissza lánczaimat most a 21-dikben. Többet áldoztam én annak, hogy idegen kötelességektől ment lehessek, mintsem ezen szabadságnak a XVI. század minden tudományaiért is felmondjak. *Non otia, divitiis Arabum, liberrima muto*. Egyébiránt én Debreczenben csak azért vagyok, mert másutt nem lehetek.» Egy esztendő múlva újból hánytorgatja, hogy sem a falun, sem Debreczenben senkitől sem kaphat szellemi illetést: fejlődésében teljesen magára van hagyatva, hisz Debreczen tudománya még mindig a XVI. században botorkál: «Mit tudok én, mit tudhatok én, itt a falun? Kitől kapni könyvet? kitől egy intést, egy ujjmutatást? Debreczen is felette szegény. Mi itt csak a XVI-dik század philológiai tudományával bírunk s az újabb könyveknek csak nevét halljuk.» (IX., 100.)

Csodálatos példája a szívós önképzésnek: állandó tudás-

szomj, a szellemi önkiegyesülés szükséglete égeti. Korának legműveltebb magyarjává emelkedett, aki szélességben és mélységben mind az antik, mind a modern kultúrának birtokába jutott viszonylag nagyon primitív környezete ellenére. Már tizenöt éves korában franciául tanul, olvassa Boileaut és Voltaire-t. A serdülés kora után a koraérett ifjú már tudatosan kezdi megvetni világnézetének alapjait, elvi szempontok magaslatait iparkodik megszállni: filozófál. «1808-ban kezdék — írja Szemere Pálnak (IX., 387.) — philosophiát tanulni, s ez megkapott. Másik évben is, midőn már jurista voltam, a philosophia történetével sok időt tölték.» Amikor már görögül tud, Diogenes Laertiusnak a híres filozófusok életéről és tanításairól szóló munkáját olvassa. Sokat tanulmányozza a francia filozófusokat, különösen Bayle *Dictionnaire historique et critique* munkáját (1696), amelynek hatalmas négy kötetét, mint a Sinai-féle könyvtár darabjait, hosszas alkudozás után gyámja engedélyével harminc forintért vásárolja meg. Ez a munka — mondja — «reám sok oldalról hatott. Kétség és mélység és sok ízlés a nagy ember oldalai közé tartoznak. S bár az ő mélysége a későbbi franciák felületese voltától nagyon különböz: mégis az iránta való tisztelet nagyon erősített engem a francia literatura iránti tiszteletben.» Bayle a XVIII. századi francia felvilágosodásnak volt egyik szellemi atyja. Kölcsey lelkére különösen a vallási tolerancia elvének hangoztatásával hatott. A türelmesség Bayle szellemének egyik alapvonása: iszonyodik a polgárháborúktól, vallási harcoktól és üldözésektől. Egyébként inkább Bayle szellemessége tetszhetett a fiatal Kölcseynek, semmint a vallással és a metafizikával szemben tanúsított tiszteletlensége és gúnyja, «tudós és hideg impertinentiája», amelytől a magyar gondolkodó mindig távol állott. Bayle azért is rokonszenves Kölcsey előtt, mert a Richelieu akadémiajának nyelvőrösködő tirannizmusát megveti. Kölcsey attól félt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia «nyelvünk-ből mind a régi szavakat kiküszöbölván, mind az újakat még a méhben megfojtván, nyelvünket, mint a párisi negyvenek a francziákét, örök szegénységre kárhoztatja.»

A francia felvilágosodás filozófusainak általános emberi

és világpolgári iránya egy időre a fiatal Kölcsey nemzeti érzését is meghomályosítja. «Volt idő (iskolai pályám vége s jurátusságom), — vallja be 1833-ban ő maga (IX., 411.) — midőn cosmopolitismus fogott körül s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia lágymeleg poesist, s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb philosophok mindenre, ami szent, fuvallottak — a *Système de la nature* s több. — De nekem mindig Bedürfnisz volt szeretni, s forrón szeretni, így a cosmopolitai hidegség nálam csak futó paroxizmus lehetett, s szükségesen el kellett múlnia.» A felvilágosodás francia racionalista gondolkodói annál kevésbé hathattak mélyen és tartósan rá, mert erős történeti érzéke természetszerűen a romantika történeti szelleméhez vonzotta, amely a felvilágosodás történetellenes magatartására visszahatásként jelentkezett.

2.

Kölcsey igazi életformája gyermekkorától fogva a magány. Korán elveszti atyját és anyját. Hatéves korában a himlő elrabolja félszemét, ami a gyenge szervezetű, természeténél fogva bátortalan gyermek félénkségét még csak fokozza, egyedüllétre, elvonulásra készíti: a világ hiányos külső szemléletét mintegy belső szemlélettel, magábamélyedéssel pótolja. A magányt életelvé avatja: «Élj lappangva. Ezt tanítja Epikur. S a philosophiának minden tanításai között ez az, amit legjobban megtanultam.» (X., 428.) Az elvesztett szem, a korán árvaságra jutás, a gyenge testalkat a kisfiú arcára szomorú, melancholikus vonásokat vésett, amelyek későbbi küzdelmei nyomán mind bánatosabb barázdákká mélyedtek. A világot borongós érzelmeivel korán átítatja, terméketlen és akarattbénító szentimentalizmusra hajlik, amely sokszor mindent sötéten látó és semmire értékelő pesszimizmussá fokozódik.

Írásai telve vannak panasszal sorsa mostohasága ellen: nem ebbe a világba valónak érzi magát. «Az én belsőm tűzzel teljes, — így önti ki fiatal lelkét Kazinczy előtt (IX. 108.) — de külsőm, ezen nyomorult alkotmányú test, mindenre alkal-

matlan. Szerfelett puha vagyok, s ezen rövidlátású szem, ezen többnyire zúgó fej azt tesz, hogy félve lépjek minden társaságba.» Huszonhárom éves korában már fiatalos illúziói összeomlását siratja s belső szükségét érzi annak a szomorú vallomásnak, hogy a sors rabszolgája, a vak okláncolattal szemben nincs szabadsága : «Nekem a sors csapongó phantasiával vérző keblet adott együtt. Köszönöm a sorsnak ajándékát, de úgy, mint a nő férjének kezéből köszöni az óhajtott halált, hogy a rabláncokat elkerülhesse. *Mert szenvedek én, mint senki itt körülöm nem szenved:* egy szó, egy tekintet, egy távol sejdítés lever engem, s nem sokára elemésztődöm én. Tizenkilencedik évemet töltém, midőn Debreczent elhagyám, ismeretlen a világgal, ismeretlen önmagammal, csak azon körben álmodozhattam, melyet könyveim között vontam magamnak, s ezt végetlennek s általhághatatlannak tartottam. Kiléptem végre. Gyermeki, de szép planumok lettek semmivé ; nem volt ember, ki értse a forró ifjút ; úgy tanítottak meg engemet, mint Tassót Antonio ; látván, hogy sehol magamat fel nem lelhetem, öszvevonúltam, s külsőm, melyet azelőtt a belső láng úgy öntött el, mint a tánczólyány arcját az öröm, komoly lett és hideg . . . Én férjfi, én ifjú s kötelekek nélkül vagyok, s mi az, ami engem itt lelánczolva tart? Érzem a fátumnak nyomását, érzem, hogy nem vagyok szabad, bármit mondjanak philosophjaink.» (Levele Kazinczyhoz 1813. okt. 21.) Pesszimista panaszaiban eljut ahhoz az apatikus vallomáshoz, hogy «az epicurusi cynismus vagy cynicusi epicurismus elvette még könnyeit is, az öröm és szenvedés könnyűit egyaránt. «(IX., 113.) Java férfikorában, országgyűlési sikerei közepett, amikor cselekvő erejét a maximumra fokozta, ilyen sötét vallomás tör fel lelkéből : «Elég, hogy én akart és keresett áldozatokkal s nélkülözésekkel gyötörtem magamat az élet legszebb szakaszán ; s ez engem a hypochondria sötétségéhez siettetett.» (IX., 391.) Maga elismeri, hogy fiatalkori melanchóliája 1825-ben szinte kóros formát öltött : «Ez utolsó epochában egész éven keresztül is nem mentem ki szobámból ebédelni ; magamban voltam mindig.» (IX. 395.)

Lírai költészete is ennek az érzelgős pesszimizmusnak

tükre. Már Berzsenyi figyelmezteti a *lamentabilis tonra*, mely verseiben uralkodik (IX. 389.). Legtöbb verse fájó zokogás, amelynek borongós hangjaiban sokszor nem természetes módon keveredik az egyéni bánat és a német érzelgős lírát utánzó, mintegy elvont általános érzélem, többnyire az antik mythos személyeinek és képeinek mesterkéltszövésszerű leplebe burkolva.

Ha verseit olvassuk, azonnal nagy lelki paradoxon ötlük szemünkbe : miképpen lehetséges, hogy ez a mimózaszerű, túlságosan érzékeny, örökké sírángozó költő egyben a politikai életnek mindig tettekre kész, szívós akarátú, a harcokat kereső hőse? Maga vallja, hogy minden óráját csüggesztő magányának néma csendjében a bűnnek szenteli; könnyörög a lélekvesztő Bánatnak, hogy egyszer már szűnjék meg; remegve sír fel a csillagokra, de fényöktől számára nem jön vigasztalás; jajgatásának visszhangja csak újabb jajgatás (*Minden óráim*). A sírdomb hűs éje után vágyik, hol megszűnnek álmai (*A költő*). Mert e földön csak folyton álmodik : az álmok azonban eltűnnek s üresen marad titkos valókért lelkesedő keble (*Egykor homályos . . .*). A Párka neki vérző szívet adott égi kebelben (*Ábránd*). Sokszor rászáll lelkére a sírhalomnak bús homálya s bár ebben nyugtot lel, a halál gondolata mégis gyöttri (*Élet*). Fínom lírikusa a vegyes érzélemnek : szenved, de a vérző bűt mégis öleli, mert bű s öröm testvérek (*Laurához*). Az ossziáni szellem lantosa : a borongó éj hangulatát szereti (*Küzdés*). Az érzelgős romantika csillagászati kellékét, a fellegekben ülő Holdat is megidézi, hogy segítsen rajta,

De nincs, ki szórja széljel bűm homályát,
Én szenvedek mélyen s ártatlanul,
S mosolyogni többet-e száj nem tanul. (*A szenvedő.*)

Kölcsey nem a konkrét egyéni, hanem a tárgynélküli, elvont, általános szenvedés éneke : nem tudjuk, vajjon mi bántja?
Általában szenved és jajong :

Oh sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsülyedt boldogság után;
Mint nem sírt senki még

Legfelső pontján fájdalomnak.
 Ki tud? Ki tud?
 Ah, fájdalom —
 Lángoló mint az enyém, csapongó s mély,
 Nincs több, nincs sehol! (Elfojtódás.)

Nem izzó konkrét élményeit önti versbe közvetlenül, hanem ezeket előbb eláltalánosítja, elvonttá szublimálja. Ebből jól érthető, hogy annyiszor dicsőíti a Phantasiát, «ki rózsaleplet vigan von felette» (*A költő*). A fantáziának evvel a sokszoros megidézésével és magasztalásával (ami egyébként a romantika genie-kultuszával is kapcsolatos, lévén a lángelme lényege a fantázia) a költő elárulja, hogy versei nem valódi élményeinek tükrői, hanem a fantázia termékei, elképzelt helyzetek és érzelmek kölcsönként kifejezései, főképp elképzelt szenvedések erőtlen s egyhangú zokogásai. A forró konkrét élményt a rózsaleplű Phantasia segítségével akarja pótolni, akit kér, hogy ragadja magával s tündérkárpítjában száz meg száz új tüneményt mutasson neki (*Képelethez*).

A cselekvésre, a reformáló tettekre, a környező társadalmi valóság átalakítására vágyó Kölcsey maga is megúnja a terméketlen költői búsongást, a lágy, férfihez kevésbé méltó érzelgősséget. A szentimentalizmust, amely összhangban van ugyan érzékeny lényével, jómaga is kezdi lebecsülni. Huszonöt éves korában, a férfikor küszöbén, amikor a közélet küzdőterére kíván lépni, Döbrenteihez írt levelében (X. 44.) így tör pálcát, bár Klopstockra céloz, önmaga lírája felett is: «Én Klopstockot nagynak hiszem: az ő lelke szint olyan nagy, mint akármelyiké a legnagyobbak közül; de egészen — ódáiban, dalaiban, Messiádjában, drámáiban, szóval mindenütt — csak *lyrisch*, még pedig *sentimental-lyrisch*.» Megtompultnak minősíti magát, ki akar törni az érzelgős líra szűk köréből s fölkiált: «S mi leszen, ha majd a jövő nyár végével a huszonnegyedik év is előáll? *Ennyit élni; és még ily keveset tehetni!*» (X. 38.)

A búsongást egyébként még java férfikorában is a magyar jellem alapvonásának tartja s mint lelki hajlamot védelmezi. Szemere Pál ugyanis azt állította, hogy a búsongás a rablélek sajátja s ez a magyarnak szabadságért

hevülő, magas érzelmeivel nem férhet össze. Hogyan is lenne bús a magyar, aki annyi örömmünnepet ül, annyira vendégszerető s még a halottasház szomorgását is habzó poharak közt deríti fel? «Annyira bizonyos-e, — így védelmezi Kölcsey mélybeható pszichológiával a magyar jellem bánatos vonását (III. 30.) — hogy a búsongásra hajlás és a szabadságnak magas érzelme nem férhetnek meg egymással? Búsongás nemcsak szolgálásnak, de az érzés mélységének következése is lehet. A melancholiás temperamentum kisebb vagy nagyobb mértékű idegen vegyülettel is fátyolt von a lélek felett; azonban a fátyol hevet és lángot boríthat maga alá. Magány és csend borongásban tartják a melancholiást, az örömnél szelíd kifakadásait ő nem ismeri; de lárma és zaj felriasztják andalgásaiból, s innen a zajgó társaságok s a szilajon csapongó örömmel teljes vendéglés; . . .innen a hirtelen fellobbanás lángja s a féketlen kiáradozás utáni hirtelen elcsillapodás; innen a nemzeti muzsikának majd a pajkosságig eleven, majd a csüggedésig lassú hangjai s több efélék. Nem lehet mondani, hogy e tulajdonok a poetai szellemnek útát zárják; magány és elvonulás a költőnek is sajátja s édes ének szintúgy szokott a búsongás fátyola alól, mint az örömnél virágbokrai közzül zengenő.» Kölcsey igen finom lélekelemzéssel a maga költészetének fájdalmas alaphangját a magyar népjellem bánatos lelki sajátságából iparkodik igazolni, de e mellett itt-ott előcsillanó örömét is a lelki kontraszt-hatás törvénye alapján indokolni.

A világ és élet legkeserűbb pesszimista értékelése a *Vanitatum Vanitas*ból tör ki, amely a harminchárom éves Kölcseynek mindjárt a Hymnus után írt filozófiai költeménye. Ez a vers a világirodalomban az emberi kultúrának egyik legmaróbb kritikája. Kölcsey, a műkritikus 1817-ben ezt írja Kazinczynak: «Én, ha időm s alkalmam volna, az egész világot szeretném recenseálni»: most hat esztendő múltán valóban az egész világot s a ráépült egész kultúrát a legsötétebben átértékeli. A bibliát, a Bölcs Salamonnak tulajdonított Prédikátor könyvét üti fel, amelynek sötét életfilozófiája szerint minden csak hiúságok hiúsága ezen a

világon. Ilyen a *természet*: nyár és harmat, tél és hó, mind csak hiába való. Ilyen az emberi *történet*: ennek tere, a föld, csak kis hangyafészek, az emberiség lármás multja csak méhdongás, pompája pusztá pára, az idő végtelenében egy év ezred csak buborék. Merő hiúság a *politikai és katonai dicsőség*: Nagy Sándor csillogó pályája nyúl vadászat, Etele dülő serege patkánycsoport, Mátyás király hadjárata, Napoleon hódítása, a waterlooi diadal mind csak kakasviadal. A *kultúra* három nagy ága : a jót, igazat és szépet megvalósítani hivatott erkölcs, tudomány és művészet az emberi nem értelmetlen ágaskodása. Az erkölcsnek, az erénynek egy-egy nagy tüneménye csak hagymáz lehellete ; Sokrates sorsa, Cato kihulló vére, Zrínyi szent pora csupán bohóság láncsora. S mit tud felmutatni a *tudomány*? Merőben bölcselkedő oktalanságot, rendbefűzött tudatlanságot. S ha a tudomány, az ész alkotása, csak rendszerezett *docta ignorantia*, akkor a *művészet* még rosszabb lábbon áll : a költő sötét székepszise a saját mesterségére, a szónoklatra és a költészetre is gúnyos vitriolt önt :

Demosthen dörgő nyelvével
 Szitkozódó halkufár ;
 Xenophon mézbeszédével
 Rokka közt mesére vár ;
 Pindar égi szárnyalása
 Forró hideg dadogása ;
 S Phidias a mit farag,
 Berovátkolt kődarab.

Az egész élet csak hulló szikra : fellobban, melegít és kialszik. Kezdet és vég egymást éri : közben a Hit és Remény merőben pára és szívárvány. A várt hír és halhatatlanság csak illat, amely mindjárt elszáll.

Micsoda életfilozófia sarjadhat fel a világ és a kultúra jelenségeinek ebből a szemléletéből? A sztoikus *apatheia*, a semmivel sem törődő visszavonultság, a tompa s nyugodt érzéketlenség :

Hát ne gondolj e világgal,
 Bölcs az, mindent ki megvet,
 Sorssal, virtussal, nagysággal
 Tudományt, hirt s életet.

A klasszikus világba magát annyira beleélő költő a mindenről lemondó rideg stoikus életeszmenynél köt ki: a világon minden szükségkép folyik le s az a bölc, aki alkalmazkodik hozzá, nem lázadozik, hanem megnyugszik. Hisz a világ és élet minden dolga merő közömbösségben egyre megy, *adiaphora*:

Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiába való!

Kölcsey lelkében a világtól való teljes stoikus elfordulás, sőt a világ értékének merő pesszimista tagadása nem állandó élethangulat: a *Vanitatum Vanitas* egy elkeseredett léleknek csak időleges kitörése. Ha valóban oly semmire sem becsülte volna a környező világot, akkor miért akarta volna megjavítani? Miért dolgozott volna napestig, a munkában szinte elégve a köz javáért? Akkor hogyan emelkedhetett volna a nemzetben szunnyadó értékes erő kibontakoztatásáért küzdő reformkorszak egyik vezető egyéniségévé? Akkor miképpen érezhette volna a történeti felelősséget, hogy ő is a fejlődés egyik láncszeme, aki a történet ítélszéke előtt tetteiről köteles számot adni? Kölcsey munkás lelke előtt tudatosan és ösztönösen az értékeknek olyan táblája lebegett, amelyért érdemesnek, sőt kötelességnek tartotta harcolni. Fényes bizonyosság erre gyakorlatilag egész tevékeny élete, elméletileg pedig élte fogytán írt Parainesis, amelyben mintegy elvileg rendszerezte értékfelfogását.

3.

Ellentétben van többször felsötéltó pesszimizmusával kora *neohumanisztikus szellemében* való cselekvő részessége is. Kölcsey világnézete görög nyomon *esztétikai* jellegű: lelkét a világ szemléletessége és szépsége ragadja meg. A neohumanizmus, amelyhez Kölcsey ifjú korában csatlakozott s amelynek szellemében görögül is megtanult, egyoldalúan eszményítette a görögséget, amelynek harmónikus világában látta megtestesülve az igazi emberideált: a *kalokagathiát*. Ez az esztétikai irányzat a szépség derűjét és összhangját akarta

visszavarázsolni a görög embertípus utánzásával a modern világba. Azonban egy újabb lelki paradoxon kérdőjele mered elénk: ha Kölcsey borongós lelke pesszimizmusra hajlik a világ értékelésében, akkor miért vonzódik a tőle is sokszor emlegetett «görög derű» világnézetéhez, a neoklasszicizmus görögutánzó életfelfogásához? Hogyan panaszkodhatik Kazinczynak ugyanakkor (1813) az élet és sors kegyetlenségéről, a világ egyetemes fájdmáról, amikor az antik világ-felfogás és élet derűje lebeg előtte mint eszmény, amely ki-elégíti gyötrődő lelkét:

Oh genius, karjaid enyhelyében,
 Hellasnak omladékain,
 Miként Dione bölcsőjében
 Merengtem a kény árjain.
 Vigan derült fel alkonyából
 Elöttem Róma hét hegyén,
 S félistenimnek sírhalmából
 Olymp felé lebegtem én.

(A költő.)

A lelki paradoxon kérdőjelét kiegyenesíti az a tipikus jelenség, hogy a lélek sokszor olyan eszményt tűz maga elé, amely éppen ellentéte a saját lelki alkatának: olyan önkiegészítésre vágyik, ami nem ő, hanem ami szeretne lenni. A valóságban félnék és finom lelkű, visszavonult Nietzsche megszerkeszti a gyengét letipró emberfeletti ember robusztus eszményét: azt a heroikus típust, amely az ő lelki alkatának éppen az ellentéte. A természettől bánatos, melancholikus lelkű Kölcsey a kiegyensúlyozott, harmónikus, «derűs» görög világnézet embereszménye után sóvárog.

«Én minden írók között — jelenti ki Döbrenteihez írt levelében (X. 30.) — legtöbbször és legörömostebb azokat olvasom, kik görög és német nyelven írtnak.» Miért? Mert «hová fordítsuk inkább szemeinket, mint a görögökre? Soha nemzeti poesis ragyogóbb hőskorra vissza nem tekintett és soha nemzeti poesis ragyogóbb poesist maga után nem vont, mint ő nálók.» A görögök a kultúra idegen hatásait is azonnal göröggé varázsták: «Minden új, mihelyt a görög határokba lépett, mint valamely tündérpálcának csapásai alatt, elváltoztatta színét és alakját s mind kettő

helyett *mosolygóbbat és bájolóbbat* nyervén, többé idegennek nem ismertetett.» (III. 15.) A görög harmónia és derű magasztalása közben nem áttolja Kölcsey a szentimentálisborongós költészet élethangulata és világfelfogása fölött pálcát törni, noha maga is ennek az iránynak képviselője: «Maga az újakkal oly közönségesen elterjedett sentimentalismus a költés minden nemeiben új meg új színeket hoz elegyedésbe; midőn nemcsak a komolyabb indulatokon önti el magát, de magának a jó kedvnek csapongásaira is gyakran áttalfol. A görög költőnek, mint a görög művész szobrának, búsongása is szép és nyugalmas; vídámsága pedig tiszta, mint a felhőtlen ég.» (III. 22.)

4.

Kölcsey azonban csak elméletben a görögrajongó klasszicizmus híve, épp úgy, mint a német neohumanizmusé is: fellengző szavakkal úzi Goethe kultuszát, pedig bánatos, mindig a félhomályt (*helldunkelt*) kedvelő természete merőben ellentéte Goethe klasszikus derűségének, átlátszó világosságának és plasztikus nyugalmanak. Minél jobban bele-mélyed Kölcsey a nemzet lelkébe s a magyarság fejlődési szükségleteibe, annál inkább érzi irodalmunk elklassziczálásának mesterkéltségét, külsőszerűségét, nem a magyarság lelkéből lelkezett voltát, sőt egyenesen a mélyebb nemzeti érzés és gondolat fejlődését fenyegető ártalmát. Ő, akinek egész költészete antik mythológiai köntösbe van burkolva, aki «tiburi dalt zeng»; akit «mint szelíd pásztort, remegő Chitonét lep meg a Musa»; akinek dala «mint Zephyr, vígan röpös»; aki «zöld bokorba fűv deli nő keblére aetheri kedvet»; aki a Phantasiát kéri, hogy «rengesse gyöngye karjaival, mint Amorát Idália»; aki lantját Ámornak, Gratiának és Phoebusnak ajánlja; akinek álmai «tiszták, miként Arethusának folyása»: végre rájön, hogy mindez mesterkéltség, idegen a magyar léleknek, ellenkezik az ősi magyar nemzeti hagyománnyal, amelynek talajából sarjadhat fel egyedül az igazi magyar költészet, nem pedig több ezer évvel ezelőtt letűnt népnek mondvacsinált után-

zásából. Kölcseynek, legmélyebb humanistáknak, belső tragikuma : érzi, hogy ha valóban nemzeti irodalmat akarunk, a klasszicizmus korának le kell zárulnia. A magyar költészet csakis magyar világfelfogású és szellemű lehet s nem görög. Vajjon rekeszthető-e szigorúbb kritika alá a neoklasszicizmus görög-római utánzása s ennek értéke, mint Kölcseynek ezekben a szavaiban : «Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Tytirus házsza bárányait? Melyik magyar találhassa fel magát saját nemzetiségében, ha nemcsak az idegen mythologia képeire, hanem ez vagy amaz római verselőnek ez vagy amaz sorában álló ez vagy amaz névre is emlékeznie kell, ha poétáját érteni akarja? A görög költő csak kitisztult érzést izléssel párosulva kíván hazája fiától, hogy lelkére hasson dalával : nekünk ellenben antiquariusi tudományt kell szereznünk, hogy költőnket olvashassuk ; s ha megértettük is, minő behatást tehet ránk a mythológiának világa, mely nekünk csak valamely allegóriai tarka festés gyanánt jelen meg? Valljuk meg, hogy nem jó úton kezdtünk a rómaiaktól tanulni. A helyett, hogy segédöknél fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgai követésre hajlottunk ; a helyett, hogy az ő szellemöket magunkba szívtuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világukba költöttünk által ; de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapillongunk, s örökre megoszlott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk. Nem nyilván van-e, hogy a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet s kell szárnyára kelnie? Az idegen tűznél gyújtott fény a nemzetnek csak homály közül sugárzik.» (III. 39.)

Amikor azonban Kölcsey így a a klasszikus világfelfogás utánzása helyett az írói művészettől eredeti magyar életnézetet és szellemet követel, ebben is a görögség az eszménye. Mert az ő szemében a görögök mutattak örök példát arra, hogyan kell a nemzeti hagyományt és a nemzeti költészetet a legbensőbbben összeforrasztani. Ennek alapvető mestere volt Homeros, aki a szétszórt görögség egészét, minden politikai partikularizmus ellenére, egyetemes nemzeti szellemmel töltötte el és lélekben egyesítette. Már a római nemzet

nem tudott ilyen eredeti nemzeti világnézetű irodalmat teremteni: «görög magvakból, görög színekkel virágzott ki.» (III. 39.) Mi magyarok nem ragaszkodtunk nemzeti hagyományainkhoz, ami a nemzeti érzés nagy megfogyatkozására és hidegségére vall. Pedig Anonymus tanúsága szerint nekünk is voltak köznépi énekeink, amelyek az ősök tetteit dicsőítették. A magyar hőskornak ezeket az emlékeit azonban merőben elfelejtettük.

5.

S most Kölcsey, a klasszicizmus cselekvő híve, a *romantika hisztorizmusának* szellemi éghajlata alá kerül: a nemzet történeti hagyományainak megőrzését első hazafias kötelességnek tartja a neohumanizmus klasszikus esztétikai és általános emberi világnézetével szemben. Meglepő ennek az elvi fordulatnak lelki heve, amellyel a romantika történeti felfogásának szellemében a sajátyszerűen magyar mult történeti hagyományainak elhanyagolását ostromozza: «Kérdem, ha viseltettünk-e valaha tisztelettel valamely emlék iránt, mely a régiségből reánk általjött? Íme Rákosnak szent mezéjén egy magányos embernek ökrei szántanak; magyar királyainknak sírhalmaikat az elpusztulástól meg nem védelmeztük; s a Bethleneket és Rákócziakat borító márványdaraboknak megtagadtuk a kímélést. Mi által dicsőítők meg a helyet, hol Zrínyink elhullott, hanem ha az által, hogy a tőle védett sáncokat kótyavetyére bocsátottuk? Nem készakarva feledkeztünk-e meg Dugovicsról, kinek neve még Bocskai korában közismeretben vala? Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondolatlan unoka le hagyott omlani s köveiből falujában kocsmát rakatott s maga városi fedelet ment keresni? Nem azt mutatják-e az ilyenek, hogy nemzeti lelkesedés hiával vagyunk s a nemzet hős korának hagyományai kebelünk bűnös elhülésében lelték sirjokat?» (III. 27.)

Fölveti az európai és a magyar kultúra történeti ötvényének vegyi aránya kérdését. A kereszténység, a politikai élet formái, a tudományos műveltség kétségkívül közelebb hozta a magyarságot európai szomszédaihoz; viszont saját

eredeti alkotmánya, nyelve, szokásai továbbra is elválasztotta a nemzetet Nyugattól. A magyarság sok európai szint vett fel, de sok nem európaikat meg is tartott. Az utóbbiak még egy félszázaddal azelőtt is sokkal szembetűnőbbek voltak, mint most. S mennél jobban elenyésznek, panaszkodik Kölcsey, annál nagyobb fájdalommal kell éreznünk, hogy nincs írónk, «aki őseinket az ő egyszerű, eredeti nagyságokban előállította volna». (III. 33.) De honnan meríthetné anyagát, amellyel megelevenítené a magyar multat? A nép együgyű, az ősök merész tetteit dicsőítő énekeiből, a pórdalokból. Csakis a népi költészet talajából virágozhatik ki az igazi magyar nemzeti irodalom.

Amikor Kölcsey 1825-ben mindezt *Nemzeti hagyományok* címen kifejti, Vörösmarty már zengi a honfoglalás nemzeti eposzát, bár még a hexameter klasszikus bilincseiben; s már megszületett Arany János, aki a *Toldiban* a magyar lovagkor fényes világát *Ilosvai* régi népies verse alapján ósmagyar versformában föltámasztja; s már napvilágot látott Petőfi, akinek képzelete magyar népmesei indítékokból szövi ki a *János vitézt*.

Kölcsey a klasszikus irányzatnak magyar nemzeti szempontból megejtett fönnebbi éles bírálatában, amely a nemzeti hagyomány és világfelfogás diadalát követeli, egyszerre túlszigorú a klasszicizmussal szemben. Megfelelkezik arról, hogy a *magyar klasszikus szellemű költészet kezdettől fogva vérbeli nacionalista irányzat*, melyben soha sem tudott úrrá lenni a német neohumanizmus goethei kozmopolitizmusa. Az antik irodalom kultusza csak eszköz volt a nemzeti nyelv, irodalom, finomabb ízlés és művelődés fejlesztésének céljaira. A főindíték nem az általános emberi, hanem a magyarság sajátos nemzeti érdeke és művelődésvágya. A neohumanizmus egy szemernyit sem csökkenti antikizáló költőinkben a nacionalizmust: ezek meg vannak győződve, mint ahogy Herder is tanította, hogy egy nemzet fejlődése és meg-nemesedése az *egész emberiség erőgyarodása*. Egyetemesen emberi és nemzeti nincsenek egymással ellentétben. Ez egyébként Kölcseynek is az álláspontja: «Polgára lenni az egész világnak — írja külföldön tartózkodó barátjának, Kállay

Ferencnek (X. 26.) — én előttem nem azt a veszedelmes indifferentismust teszi, mely minden patriotismust, minden nationalismust kizár. Interessálva lenni az egész emberiségért, s mégis el nem veszteni azt az édes, s mintegy instinctuális érzelmet, mely a születés földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással, mint az emberi szeretet az atyai vagy gyermeki szeretettel nem ellenkezik». *Parainesis*ében is, amely halála előtt kéréselt életbölcseiségének tükre, összhangba iparkodik hozni az egyetemes emberiségnek és a nemzetnek szeretetét, de az utóbbinak jóval nagyobb hangsúlyával: «Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen föltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! az ember véges állat, határa csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. Azért ne hidd, mintha Isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld minden gyermekeinek egyforma testvérük, s a föld s minden tartományainak egyforma polgárunk legyünk. Sohasem tudtam megérteni: kik azok, kik magokat világpolgároknak nevezik? Minden, ami szerfeletti, sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmeket hordozhatna irántok keblében? Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg».

Az egyetemes emberit képviselő klasszicizmussal szemben a Hymnus költője az új magyar kultúra köveit a nemzeti mult omladékai között keresi, a nemzeti öntudatot a magyarság saját szerű történeti hagyományainak kultuszára akarja építeni. Kölcsey látja meg először teljes öntudatossággal a hazai történeti hagyomány nagy nemzetnevelő, nemzeti közlelket formáló hivatását. Ő, a neohumanista, az antik művelődési eszmény helyébe a nemzeti-történeti művelődési eszményt állítja. A magyar szellem történetének meglepő és termékeny belső ellenmondása: Kölcsey a klasszikus világért rajongó lelkesedéssel indul útjára s mégis a nemzeti történet és hagyomány ápolása emelkedik legfőbb művelődési

és nemzetnevelési követelményévé. De azért a görög-latin tanulmány iránt sem hálátlan a nemzeti lélek fejlődése szempontjából. Szemeréhez írt levelében (1833) maga is elismeri (IX. 410), «hogy az iskolában római s görög történetekben oktattak bennünket, s itt a patriotismus magva». (L. tüzetesen a klasszikus szellem szerepét a magyar kultúrában: *A magyar művelődés eszményei 1777—1848 c. munkámban* II. köt. 1927. 219—365. lk.).

Kölcsey világnézetének két ikerpillére: a *nemzet* és a *történet*. Az, ami a nemzetet más nemzettel szemben saját-szerűvé avatja, a maga multjának tudata. A nemzethez tartozóság a történeti hagyományok közösségén és folytonosságán, a történeti tudat azonosságán alapszik. Úgy, ahogy az egyes ember személyiségének azonosságát a saját énje multjának folytonos összefüggése s az erre való emlékezés tartja össze, akkép a nemzet önazonosságának tudata is a multjára való emlékezésen alapul, amely egybekapcsolja az egymást felváltó nemzedékeket. A nemzeti történet ismerete nemzetalkotó tényező. Kölcsey mély társadalomfilozófiai felfogással látja meg a nemzet fogalmának lényegét: «Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életen keresztül ömlő emlékezet teszi egészé, folyvásttartóvá, napról napra gazdagabbá. Töröld ki a lélekből annak ragyogó színeit: és íme az élet halva van. Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg». (II. 153.) Kölcsey ezt a gondolatot a mohácsi vérszről szóló történetfilozófiai elmélkedésébe szövi. De gondolatát a másik mohácsi vész, a mai trianoni végzet közepett is igazolva látjuk: a törzsétől eltépett magyarságot a szomszéd népek úgy akarják denacionalizálni, hogy az új magyar nemzedéket az ő iskoláikba kényszerítve az ő nemzeti-történeti tudatuk részeseivé iparkodnak tenni: ha elvész az elszakított magyarság történeti tudata, ha nem tudja a jelent ősei szemével látni, ha a történeti emlékezet és a hagyomány közössége nem érezteti már vele a magyarság történeti *corpus mysticum*-ához való tartozóságát, akkor megszűnik magyar lenni s az új történeti tudat az új nemzet tagjává avatja.

Kölcsey jól látja, hogy a nemzetet a saját nyelv, saját

szokások, saját ősök, saját hagyomány, saját sorsközösség tudata köti egybe s választja el a többi nemzettől. S mindezek a multból hatnak a jelenre: «mind lélekről lélekre s szívről szívre plántált emlékezeten nyugosznak; s a szerént, amint vagy hüven ápolgatnak, vagy hűségtelen hidegséggel elhagyatnak, vagy gazdag virágzatú nemzeti élet fejlődik, vagy nemzeti hervadás és enyészet következik». (II. 147.) De Kölcey jövőbe néző szeme már száz évvel ezelőtt világosan látja a kis elmaradt nemzetek történeti tudatának gatlátsait is, amelyeket azóta a földgolyóbis hihetetlen nemzetközi egységesülése, az egy századdal ezelőtt még nem is sejtett technikai vívmányok következtében beállott gyors egybekapcsolódása annyira felfokozott. Miért legyen büszke a szegény s elmaradt kis nemzet a maga multjára a nagy nemzetek multjához, s főképp jelenéhez képest? Mi a magyar mult kevés és sívár emlékmaradványa, váromladéka, szalmafedelű városa Itália és Egyiptom romjaihoz képest? Van-e nekünk Waterloohoz hasonlítható csatamezőnk? A mi őseink tetteiket sem márványba, sem ércebe nem vésették: az emlékezet és dicsőség trombitáját csak a Tinódiak fújták. «S mind ezekhez a szalmaváros oly jól illett, mint bőrrel fedett sátor a tehéncsordák mellé, miket párducos Árpád és üstökös leventéi e tejjel és mézzel folyó szent földre szerencsésen hajtottanak». Hogyan lelkesülhetünk a multnak ily jelentéktelen emlékeiért, amikor a modern kor nagy tüneményeihez szokott már szemünk, amelyek sokkalta érdekesebbek és összehasonlíthatatlanul hatalmasabbak? Valamikor egy-egy ország külön világ volt. «Most az angol Rómában, római Párizsban, francia Amerikában, amerikai magyar réviparton és a magyar az ég tudja hol lakik. Most az újságszerkesztető a világ öt részének ír; az angol és francia románíró a világ öt részét sóhajtoztatja, s ugyan azért minden mindent magáénak nevezhet. Az emberek egy közönséges nagy hazában élnek; érzéseiket s gondolataikat nagy tömegekhez szoktatták; s lehet-e képzelni, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemekben tartásák? s annyival inkább, hogy e parányi pontnak századok előtti állapotával tépelődjenek?» (III. 146.).

A historizmusnak és nacionalizmusnak mélyen érző híve, Kölcsey, ezt a modern nemzetközi, mondhatnók planetáris gondolkodásmódot csak mint fikciót szerkeszti meg, mint szélső emberi modellt, amelyen a nemzetköziség és hazátlanság lehetetlenségét szemlélteti. Az ember természetében eleve benne rejlik az egy nemzethez, egy hazához való tartozás tudata, amely többé-kevésbé elhomályosulhat, de ki nem veszhet lelkéből. «Minden állat keres magának fekhelyet, minden madár fészket, hova nappali vergődése után nyugodni visszatér; s egyedül az emberen feküdnék-e a sors legterhesebb átka: vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztül, s mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon? Viselhet-e az egész emberi nem iránt tiszta, szent szerelmet szívében, ki saját házanépe keskeny körében nem tudná magát boldogabbnak érezni, mint másutt mindenütt? . . . Isten egy szívnek egy keblet teremté: így egy embernek egy hazát. Egész világért, egész emberiségért halni: azt Isten teheté; ember meghal háznépéért, ember meghal hazájáért: halandó szív többet meg nem bír».

Kölcsey a XIX. század világnézetének a napoleoni háborúk lezajlása után Európaszerte megindult nemzeti mozgalmát, ennek eszmei jelentőségét teljes mértékben érzi és elméletben is indokolja. Az emberiségnek ugyanakkor gyors ütemben megindult nemzetközi kultúrája ellenére mereven elutasítja természetes lélektani alapon a világpolgárságnak, az emberiség uniformizálódásának gondolatát. Most száz esztendő múltán álláspontját még erősebben igazolva látná: a földkerekség nemzetei soha sem voltak, mióta a világ áll, ily gyors, könnyű és sűrű kapcsolatban egymással. S mégis: a nemzeti érzés soha sem volt oly forró és cselekvőképes, mint ma, még oly exotikus nemzetek körében is, amelyek Afrika és Ázsia térségein eddig úgyszólván csak növényyszerű, vegetatív életet éltek.

6.

Kölcsey szemében a nemzet első sorban az egyes nemzetdékeket összetartó hagyományok történeti tudatán alap-

szik : a nemzet történeti-szellemi principium. Ezért vonzódik annyira nemcsak a történeti tanulmányokhoz, hanem az emberi történet *elvi* háttérének vizsgálatához is : a *történet-filozófiához*. Az állat és az ember különbségét a nagy német idealizmus történetfilozófiája nyomán abban látja, hogy amíg az állat, ösztönétől vezettetve, a pillanatnak él s a számunkra ismeretes történeti korszakban valamennyi nemzedékében mindig ugyanazon életformákban mutatkozik, addig az ember történeti lény, akinek előző nemzedékei a maguk eredményeit hagyományképpen átszármasztatják a következő nemzedékekre : az egyik emberi nemzedék a másik vállán tovább fejlődik, s így a kultúra értékes kincsei a sok emberöltő során felhalmozódnak. A mai méhek épp úgy élnek és készítenek mézüket, mint Odysseus méhei Ogygia szigetén Homerosnál ; az oroszok Egyiptom sivatagjain szakasztott ugyanazt az életmódot folytatják, mint Ramses király idején évezredekkel ezelőtt. De hová fejlődött az ember a Homeros és Ramses korabelivel szemben! Az ember azért kultúrlény, mert történeti lény s azért történeti lény, mert az egyik nemzedék a másikra hagyományozza a kultúrát s ennek elért fokába mint eszes lényeket beleneveli, hogy ezek a szellemi javakat tovább fejlesszék s megint tovább szármasztassák. Az állat ösztönével mindig csak a jelenben él : fájának nincs története ; az ember jelene mindig a múltban gyökerezik avval a törekvéssel, hogy a múlt alapján formálja a jövőt. «Az oroszok feltáplálják kölykét — írja történetfilozófusunk (V. 156.) — s ha az már elég erős, gond nélkül ereszti el ; s az megy barlangot és zsákmányt keresni : s nem kérde : ki az, ki a végtelen pusztát, hol bolyong, alkotó? nem kérde, hová lőn az anya, ki őt hónapokig ápolá? Az ember nem a jelen pillantat, nem a pillantati szükség rabja ; értelmi eszméletekre lévén alkotva, nem veszi el a múltat szem elől ; s ez által mind a jelennek több díszet szerezhet, mind a jövőre kiszámított hatással tud munkálkodni. Innen van, hogy nemeszázados tapasztalásait ősi kincs gyanánt meggyűjtögetvén, szívemelő kilátást nyitott magának a mindenségbe». Kölcsény helyesen ismeri fel az embernek, mint eszes lénynek, történeti jellegében minden szellemi-kulturális fejlődés alapját.

Ezt a fejlődést, a fejlődésnek tényezőit s egyes szakaszait újraszerkeszteni, a multból élővé föltámasztani a történetíró feladata. Kölcsey, aki maga is számos történeti, főképp állam- és jogtörténeti tanulmány szerzője, sokszor töpreng a történettudomány lehetőségén és módszerein. Meglepő, hogy a történettudomány ismeretelméletének modern kérdéseit milyen kimerült formában veti fel egy századdal ezelőtt.

A mult anyaga a történész előtt csak a rég letűnt világak széjjelszórt maradványaiban és emlékeiben jelentkezik. Hogyan tudja a historikus ezekből az összefüggéstelen töredékekből a mult igazi képét megszerkeszteni, amikor a jelen eseményeit sem tudjuk a tanuvallomások szubjektív és torzító tükrében megállapítani? A történettudományi szkepticizmusnak ez a kérdése Kölcseyt is megkísérti: «Tanúkat hallgatunk ki oly esetről, mely csak ma azon emberek között, kikkel élünk, s azon városban, melyet lakunk, történt vala; s ellenkező bizonyításaikból alig tudjuk a valót kifejleszteni; minő bizodalommal viseltethetünk hát azon korhoz, azon nemzetekhez, melyeket erkölcsi különjeik még távolabb tartanak tőlünk, mint a közöttünk lefolyt ezredek?» (V., 207.) Itt csak a források alapos történeti kritikája, az adatok gondos egybevetése segít, de még így is mindig marad a történetírásnak számos szubjektív mozzanata, amely a történetíró lelkiségének és értékelésének egyéni velejárója.

Kölcsey már tiltakozik a természettudományi kategóriák illetéktelen alkalmazása ellen a történettudomány területén: félti a történetírást a természettudományokban gyakran uralkodó deduktív apriorismustól. «Azok, kik a természet titkait és törvényeit — mondja filozófusunk — akarták felvilágosítani, saját fejeikből alkottanak hypothesiseket, s azokat a természetre alkalmaztatván, később bizonyosan principiumokká igyekeztek formálni. Hasznos-e a valóznak ezen módját a históriára is alkalmaztatni? Talán nemcsak nem hasznos, sőt felette veszedelmes.» Az olyan történész, aki apriori föltevést szerkeszt és ehhez ragaszkodik, többé nem a történeti valóságot, hanem föltevésének igazolását keresi: nem az emléktöredékektől emelkedik a föltevés-

hez, hanem a föltevéstől száll alá az emléktöredékekhez, föltevésével vet világosságot ezekre. Így a múlt hamis fényben tűnik fel, a vizsgálódás helyébe a vak hit lép. «Nem éppen úgy bánt-e Newton a chronológiával, mint a physikával? S íme, az a nagy ember, ki a természettudománynak annyi fényt kölcsönzött, a históriára fordítván fáklyáját, annak ávilágánál eltévedett.» Kölcsey már tisztán látja a természettudományi és a történettudományi megismerés módszertani különbségét: a természetet külsőleg, közvetve fogjuk fel, a történetet pedig, az e mögött rejlő szellemet, újraélés útján közvetlenül megértjük. A szellem sohasem fogható fel és elemezhető fogalmilag úgy, mint a természet: a szellemet a történeti emlékekből csak az tudja kihallani, akinek erre külön lelki orgánuma van, akinek szelleme a mult szellemével együtt tud hangzani, homophon vele. A szellem a természeti tárgy hasonlóságára «objektíve» soha fel nem fogható: a megértőnek bizonyos fokú szubjektivitása soha ki nem iktatható. «A morális (szellemi) világ — így látja előre Kölcsey a szellemi tudományok modern ismeretelméletét — ott, hol az emlékek bennünket elhagynak, éppen oly hozzáférhetetlen, mint a metaphysikának tárgyai. Inductiók és analógiák lehetőségekre vihetnek, bizonyosságokra nem. S ott, hol nemcsak egy a lehetséges, mi fogja a választást csalhatatlanul vezetni?»

Kölcsey már élesen elítéli azt a történetírást, amely csak az adatokat egymás hegyibe-hátába gyűjti, a való és a valótlan tudósításokat egymástól megkülönbözteti, az időszámítást megjavítja, eredetet, születést és halált nyomoz, de megfeledezik az eseményeket mozgató *szellemről*. Az ilyen történetírásban mind az egyes emberek, mind a nemzetek úgy tűnnek fel, mint a bábszínen ugráló bábok: «A kéz, mely a szemelőtti mozgásokat rejtekéből igazgatja, láthatatlan marad, s így gyakran szemlélünk következtést ok, tettet rúgó s történetet egybefüggés nélkül. Így szemlélés által gyűlt ismeretünk emlékező tehetségünkhöz szól, s lelket nem táplál. A *philosophusi történetvizsgáló* felvilágosítja az emberi szívnek titkait s azokban keresi fel a történet dolgoknak kútfejeit.» A nem pusztá adathalmazó, hanem igazi historikus a mult lelki indí-

kait és szellemét iparkodik rekonstruálni, a mult drámáját «a belső emberből igyekszik felderíteni.» Azt is észreveszi már Kölcsey, hogy a lélek a mult szellemére csak a *jelen* alapján tud rezonálni, a megértés lelki alapja mindig a jelen nemzedék tudatállapota s értékelési beleélő képessége. Ezért a történésznek egyik tulajdonsága, hogy «tekintetével a multtól a jelenkorig, a jelen kortól a multig hat.» Kölcsey már nyíltan hirdeti annak a történetírásnak programját, amelyet ma «szellemtörténetnek» hívnak.

De hogyan tudja beleélni magát a történész a népek ősi állapotába, hajdankorába? hogyan tudja megállapítani, milyenek voltak valaha azok a nemzetek, amelyek most Európában a fejlett kultúra fénye s csillogása közepett élnek? Kölcsey a történetíró számára az ethnológiából kölcsönzi a módszertani receptet: «Vedd kezedbe az utazóknak írásaikat; s tedd által magadat lélekben a tűzföldnek, új déli Wallisnak, új Zeelandnak, Otahitinak partjaira. Olvasd egy történetírónak szavaival, minő képet rajzolnak előnkbe az utazók az úgynevezett vad népekről» (V. 210.). S példaképpen megrajzolja az újzeelandi kannibálok lelkiségét, társadalmi szerkezetét s primitív műveltségi viszonyait. Majd egybeveti ezekkel a modern európai népek kultúrájának: erkölcsének és művészetének, főkép tudományának és technikájának fejlettségét.

A primitív és a művelt népek társadalmát s kultúráját összehasonlítva, Kölcsey a nagy fejlődés ellenére sem húny szemet a történeten végigmunkáló emberi alaptermészet azonosságára előtt. Bár elismeri az emberiségnek a történet folyamán való haladását és tökéletesedését, amelynek igazolására a XVIII. századi francia felvilágosodási irodalom történetfilozófiai optimizmusa is sugallja, mégis megüti szemét a morális és fizikai rossz az ember természetéből folyó közremunkálása a történetben. «Bátran állíthatjátok, — mondja — hogy mind azon rosszak, melyek az új világ vad népeinél saját meztelenségükben mutatkoznak, kisebb vagy nagyobb mértékben, többé vagy kevésbé hasonlító alakban, s többé vagy kevésbé elleplezve, a legmíveltebb nemzetben is feltaláltnak: de feltaláltnak oly javak is, melyeknek magva

a vad nép kebelében még észrevétlen szenderegnek.» S elébe tolul a kérdés, vajjon miért indultak fejlődésnek ezek a magok az egyik s miért senyvedtek el a másik nemzetnél? Mi az oka a kulturális fogékonyság különböző mértékének? Miért hágott a műveltség oly magas polcára az egyik nép, míg a másik a középszerűség lépcsőin maradt, sőt éppen a fejlődés alsó pontján már megállott? Mik az okai a kultúra vándorlásának Keletről Nyugatra, Délről Észak felé? Hogyan vált lehetségessé, hogy a történet színterének bizonyos pontjain hatalmas és művelt nemzetek régi nagyságának romjai felett ma vad népek fészkelnek?

Ezekre a kérdésekre Kölcsey a históriának egészéből, az egyetemes összehasonlító történettudománytól várja a feleletet. Korának történeti láthatára, panaszkodik, még igen szűk. A sok nagyzással «világtörténelemnek» nevezett egyetemes történelem a földkerekségnek csak bizonyos részeire szorítkozik. Történettudományunk csak néhány nép multját öleli fel, de ezek között sincsen egy is, amelynek történetét az eredettől kezdve nyomról nyomra követhetnénk. És mégis a magyar történetfilozófus ebben a szűk történeti láthatárban is mennyi fölemelő tanulságot és örömet talál! Kölcsey, mintegy az évezredek fölött lebegve, az emberi történet makroszkópikus látványától elragadtatva, a kérdések egész tömegét ontja magából: «Hogyan lőn itt egy nemzet kicsinyből nagygyá, egy más ott nagyból semmivé? Mi módon lőn néhol kevés számkivetett familiákból város, a városból birodalom, az összetört birodalom omladékaiból hatalmas országok? Miként ébred itt a világosság a vad nép között s annak jóltevő fényénél mint alkotja az magát össze kisebb vagy nagyobb társaságokká, mint lépdel találmányról találmányra, ismeretről ismeretre, hatalomról hatalomra mindaddig, míg ragyogó pályájának legmagasb pontján áll? Miképpen borul ott homály a fény és csillogás közt századokat töltött nagy népre, s mint sülyed el saját nagyságának terhe alatt lassanként? Hogyan áll elő itt egy még ismeretlen nemzet, mint sebes villám vagy pusztító szélvész; s mint dühösködik országokról országokra mindaddig, míg kül- és belokok által megszelídülvén, vérrel szerzett hazáját virágzó tartománnyá

formálja? Mint hullanak itt szabad népek a despotismus örvényébe? Mint tűnik ki amott számos egymás mellett állott monarchiának sora a történetekből, melyeknek omladékain demokratiák emelik fel magokat?» Kölcsey előtt, amikor ezeket a kérdéseket fölveti, főképp a római birodalom emelkedése és bukása, a hún birodalom sorsa, a magyar nemzet hirtelen megjelenése Európában, a francia forradalom s a napoleoni despotizmus lebeghetett. Mai szemünk e kérdéseknél a japán birodalom hirtelen emelkedésén, a Habsburg-monarchia omladékain, a szabad népek fölé kerekedő diktatúrákon akad meg. A történet útjainak minden kacskaringós és szaggatott volta ellenére meglepőek az ismétlések, az örök emberi természetből folyó analógiák : *eadem, sed aliter*.

KORNIS GYULA.